

PAVEL KOLÁŘ, *Der Poststalinismus: Ideologie und Utopie einer Epoche*, Köln-Weimar-Wien 2016, Böhlau Verlag, 370 s., ISBN 978-3-412-50526-4

Přestože dnes v Evropě neexistuje komunismus ani jako mocenský systém, ani jako politické hnutí, nepřestávají jeho dějiny zaměstnávat desítky amerických a evropských historiků. Jedním z nich je také Pavel Kolář, který se zabývá poststalinovou ideologií komunistických stran bývalého východního Německa, Československa a Polska. Kolář tvrdí, že tyto státy zaujímaly v sovětské politice zásadní místo, protože představovaly obranný val před „imperialistickým nepřitelem“ (s. 18). Dalo by se namítnout, že podobně obrannou pozici zaujala sovětská armáda v roce 1956 v Maďarsku, které přijela zachránit také před západním imperialismem. Specifický průběh destalinizace, národní zvláštnosti, tradice a dějiny hrály neméně významnou úlohu i mezi maďarskými komunisty.¹ Je možné se proto ptát na další historické důvody, které činí z východoněmeckých, československých a polských komunistů zvláštní případ ke zkoumání. Snad by jím mohlo být současné postavení strany Levice, která se více než čtvrt století deklarativně vymezuje vůči komunistické minulosti, ale i nadále zůstává regionální politickou silou spjatou se spolkovými zeměmi bývalé NDR. Jedinečnost „dějinné cesty“ československých komunistů potvrzuje současné parlamentní zastoupení KSČM, u které je naopak kladen důraz na kontinuitu součástí politické identity. V neposlední řadě nepřítomnost silnější levicové strany v polském parlamentu a opakovaně vyvolávané strašidlo komunismu nesevřelosti o tom, že by se stal komunismus v Polsku minulostí.

Na příkladu „širokého spektra komunistického ztvárnění dějin, institucionálních kontextů a diskurzivních situací“ se Kolářova mnohvrstevnatá kniha zabývá proměnou obrazu, který si o sobě komunisté malovali. Činí tak po roce 1956, který Pavel Kolář na rozdíl od Françoise Fureta nechápe jako „začátek konce jedné mizející iluze“, nýbrž jako „začátek nové více než tři desetiletí trvající éry evropského komunismu“ (s. 10). Podle Koláře procházely v roce 1956 komunistické strany krizí, kterou dokázaly překonat a vytvořit nový (politický, ideologický a společenský) konsenzus. S tímto konsenzem byla spojena překvapivě dlouhá systémová stabilita vycházející z konsolidace stranické základny: řadoví

1 MICHAL KOPEČEK, *Hledání ztraceného smyslu: zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě, 1953–1960*, Praha 2009, s. 129–131, 228–229.

komunisté pokračovali energicky ve své politické a ideologické práci. Jejich mentalitu nadále určovala komunistická utopie, která se však po roce 1956 proměnila. Radikální vize budoucnosti, jejímž středobodem byla představa nezvratných lineárních dějin, vystrídala „prostorově a časově fragmentovaná vyprávění, která do popředí postavila myšlenku návratu“ (s. 10).

Pokud Kolář píše, že se jednalo především o „návrat dějin“, který s sebou přinesl „proměnu obrazu budoucnosti“, navazuje na zjištění Alexeje Yurchaka, který si všiml, že postalincké období charakterizuje posun „temporality diskurzu do minulosti“ s genealogickým výčtem marxistických klasiků.² Kolář upozorňuje, že Chruščovova kritika stalinistické minulosti vedla k nové interpretaci stranických dějin a v obecné rovině proměnila chápání historického procesu včetně odlišné „produkce historického času“ (s. 18). Na XX. sjezdu KSSS otevřel Chruščov ve svém projevu prostor pro „nepravdivost a náhodu“ v dějinách a svůj útok na Stalina opřel o „fakta“, která přestala korespondovat se „zákony historického vývoje“. Pavel Kolář spojuje s Chruščovovým vystoupením „revoluci faktů“, resp. „historický obrat“, který osvobodil minulost z područí budoucnosti. Tuto proměnu připodobňuje k nástupu rankeovského dějepisu, který se vymezil proti romanticko-spekulativnímu pojetí a nechal se okouzlit fakty, která „hovoří sama za sebe“ (s. 39–40).

Kolářova originální interpretace, která vytváří paralelu mezi „návratem dějin“ po roce 1956 a zvědečtění historiografie, resp. vzestupem empirického pozitivismu v 19. století, současně vyvolává několik neodbytných otázek. První z nich je personifikace Chruščova s politickým referátem proneseným na XX. sjezdu KSSS, o kterém například Karel Kosík tvrdil, že nebyl vytvořen „duchem jedinců, nýbrž duchem mezinárodního komunistického hnutí“. Jakým způsobem vycházel Chruščovův projev z „institucionálních kontextů“ a „diskurzivních situací“? Chruščov byl zcela jistě dítětem své doby, nepříliš vzdělaným a poučeným, mentálně zakotveným v existujících strukturách a politickém jazyce. Co vedlo jeho a stranické ideology, kteří psali jeho sjezdový projev, že tak náhle popřeli „obraz dějin hledící optimisticky do budoucnosti“ a rozhodli se vypustit z děr „archivní krysy“? Proč se nevrátili také žáci Michaila N. Pokrovského a jejich „sociologicko-evolucionistický model dějin“, když byl XX. sjezd KSSS brán sovětskými historiky jako „druhá říjnová revoluce“ (s. 52–53)?

Na uvedené otázky částečně odpovídají pochybnosti o historickém materialismu, které se vyrojily po Stalinově smrti v roce 1953. Zejména akademici

2 ALEXEI YURCHAK, *Everything Was Forever, Until It Was No More: The Last Soviet Generation*, Princeton 2006, s. 60–61.

(na základě podnětu stranického aparátu) intenzivně diskutovali o historickém materialismu a navrhovali revizi některých jeho postulátů.³ Chruščovův „obrat k faktům“ v mnohém odpovídal ideologickým diskusím o Leninovi, které začaly již před XX. sjezdem KSSS. Zůstane otázkou dalšího výzkumu, nakolik souvisela „revoluce faktů“ s Leopoldem Rankem, tradicí empirického pozitivismu a návratem „archivních kryš“, nebo zda se jednalo o iniciativu komunistických akademiků, kteří v souvislosti s návratem k Leninovi požadovali osvobození historického materialismu ze sevření deduktivního pojetí a zdůrazňovali význam induktivního přístupu. Revoluce faktů (nebo lépe řečeno „obrat k faktům“), který propagovali mimo jiné satelitní předáci, se neomezoval pouze na historiografii. Spíše máme co do činění s obecnější proměnou ideologického a epistemologického rámce, který měl důležité konsekvence pro vědecký výzkum. Historiografie byla jedním ze střípků mozaiky, spolu s dalšími sociálními a přírodními vědami, které začaly programově zkoumat „fakta denního života“.⁴

Pavel Kolář dále tvrdí, že Chruščovův obrat k fakticitě, který je tolik odlišný od dnešního trumpovského „postfaktického období“, a „návrat dějin“ zásadně ovlivnily stranickou každodennost. Na mnoha zasedáních, schůzích a shromážděních se „vášnivě“ diskutovalo o minulosti a budoucnosti strany a socialismu. Období mezi březnem a červnem 1956 přineslo „sémantický průlom“, v kterém se objevily bezobsažné pojmy typické pro stranický žargon: „dogmatismus“, „revisionismus“, „mírová koexistence“, „socialistická demokracie“, „školometství“, „talmudismus“, „pravda“, „skutečnost“, „galimatyáš“, „ideologické nejasnosti“ (s. 41–44). V této souvislosti je vhodné poznamenat, že tyto pojmy cirkulovaly v oficiálním diskurzu již před XX. sjezdem KSSS. Nabízí se proto otázka, zda se „sémantická změna“, která charakterizovala politický jazyk poststalinismu, neodhrávala dříve, než Kolář uvádí.

Tento poznatek má své konsekvence pro hlavní argumentaci celé knihy: XX. sjezd KSSS v roce 1956 měl nepochybně velký význam pro legitimitu komunistické diktatury a mohl být konstitutivním momentem poststalinismu, avšak Kolářem citované pojmy otevírají i jiné možnosti výkladu. Navíc spojení „sémantického průlomu“ s XX. sjezdem KSSS vykresluje stranickou základnu jako Šípkovou Růženku, kterou Chruščov probudil svým polibkem k životu, tedy

3 MICHAEL VOŘÍŠEK, *The Reform Generation: 1960s Czechoslovak sociology from a comparative perspective*, Praha 2012, s. 132–134.

4 *O stranické propagandě v souvislosti se zahájením učebního roku stranického školení, 1956–1957, usnesení z 1. října 1956*, in: *Od X. do XI. sjezdu KSČ: usnesení a dokumenty ÚV KSČ*, Praha 1958, s. 445.

k diskusi. Přesvědčivější se zdá být diskurzivní situace, kterou Kolář popisuje o několik stránek dál v souvislosti s „pravdivým vyrovnáním se s minulostí“. Podobně jako Vítězslav Sommer také Pavel Kolář zjistil, že jisté „reformní tendence“ mezi stranickými historiky se objevily již v roce 1955, kdy poprvé zazněla „opatrná kritika“ kultu osobnosti (s. 55).⁵ Nešlo však pouze o kritiku kultu osobnosti. Většinu pojmů, s kterými Kolář spojuje „sémantickou proměnu“, popularizovaly závěry stranických sjezdů (například II. sjezd PZPR v březnu 1954 a X. sjezd KSČ v červnu 1954) a na ně navazující ideologická pléna a konference. S proměnou politického a ideologického kontextu po roce 1953 nabývaly tyto pojmy nový význam. Řadoví komunisté i širší veřejnost se s nimi seznamovala prostřednictvím stranického tisku, kulturních, literárních a studentských časopisů mnoho měsíců před XX. sjezdem KSSS. Jejich recepce ve straně i společnosti měla „dialektický“ charakter, který podle Zygmunta Baumana přispíval k veřejné aktivizaci a umožňoval „promluvit dosud mlčícím“.

Všechny tyto faktory vytvářely ideologický a sémantický kontext měnicího se přístupu k historickému výzkumu založenému na „čistých faktech“, v jejichž „světle se zrcadlila komunistická budoucnost lépe než v citátech klasiků“ (s. 58). Pasáže, které Pavel Kolář věnoval historické horečce, která zachvátila regionální stranické organizace a přiměla straníky, aby se začali aktivně zajímat o vlastní dějiny, včetně práce v historických komisích, vysedávání v archivech, návštěv muzeí, rozhovorů s komunistickými veterány, vyvolává další otázku, na kterou čtenář obtížně hledá odpověď. Jaký byl vztah dějin dělnického hnutí a dějin komunistické strany? Přinejmenším sémanticky mají oba fenomény odlišný význam. Také z historické perspektivy se nejedná o zcela kompatibilní jevy, zejména tváří v tvář dobovým diskusím o „dělnickém charakteru“ komunistických stran, nebo dokonce o vztahu dělnického hnutí, resp. komunistické strany k sociální demokracii (s. 62–74, 229–237). Na základě uvedených empirických příkladů a citovaných historických dokumentů se zdá, že mezi československými komunisty a jejich východoněmeckými a polskými soupeřnými panovaly rozdíly. Zatímco KSČ byla zcela zahleděna do svých (regionálních) dějin, ideologové SED a PZPR volily diferencovanější přístup, který do popředí stavěl dějiny dělnického hnutí. Ztotožnění dějin dělnického hnutí s dějinami KSČ vypovídá mnohé o tíživém

5 VÍTĚZSLAV SOMMER, *Angažované dějepiscectví: stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)*, Praha 2011, s. 157.

historickém dědictví a ideologických výzvách, kterým českoslovenští komunisté čelili po roce 1956.⁶

Další problém, který recenzovaná kniha zmiňuje a který má širší politicko-historické konsekvence, představuje protiklad „objektivních“ a „subjektivních“ faktorů v dějinách, který Pavel Kolář považuje za typický projev poststalinismu (s. 77). Bylo by korektní připomenout, že protiklad „objektu“ a „subjektu“ představuje jeden z centrálních principů marxisticko-leninské gnozeologie. Pro mnoho historiků a historiček se stalo rozlišování „objektivních“ a „subjektivních“ faktorů v dějinách součástí jejich akademické socializace již v první polovině 50. let. Navíc se tato binární kategorie neomezovala pouze na historiografii: patřila do arzenálu historického materialismu a většiny oborů, které na něj navazovaly nebo z něho vycházely. Protiklad mezi „objektivními“ a „subjektivními“ faktory představoval vlivnou rétorickou figuru, která prostupovala řadou oficiálních textů.

Po roce 1956 se „nepřízní“ objektivních podmínek a „přeceněním“ subjektivních faktorů zaklínali straničtí ideologové v ústředním výboru i prostí agitátoři v pohraničních podnicích: protiklad „objektivního“ a „subjektivního“ se stal univerzálním vysvětlením „nedostatků“ v ideologické práci. S jistou mírou zjednodušení bychom mohli poststalinické žonglování s „objektivním“ a „subjektivním“ označit za symptom „krize“ ideologického a utopického myšlení. Na konci 40. let slibovali stalinisté změnit „objektivní podmínky“ sociálního a ekonomického života, s kterými byla v marxismu spojována změna lidské mentality. V polovině 50. let bylo stále více zřejmé, a komunističtí experti to ve svých úvahách otevřeně přiznávali, že kauzální nexus nefungoval podle původních optimistických předpovědí. Přestože se změnil „objektivní podmínky“ (byly zespolečenštěny výrobní prostředky), nedošlo k odpovídajícímu posunu v lidském myšlení. Marxisté připouštěli, že význam „subjektivních faktorů“ ve společnosti byl mnohem větší, než předpokládali. Nenaplněná očekávání spojená s revoluční proměnou člověka a společnosti nalezla své krystalické vyjádření právě v diskusích o „subjektivních“ a „objektivních“ podmínkách. Ideologické diskuse o „subjektivních“ a „objektivních“ faktorech nejprve spoluvytvářely historický kontext antropologických interpretací marxismu, aby jimi byly později spoluvytvářeny. Hledání marxistické etiky a filozofie člověka probíhalo na pozadí poststalinického posunu od „výrobních“ a „ekonomických“ problémů k mezilidským a společenským vztahům. S jistou mírou nadsázky bychom mohly protiklad „objektivního“ a „subjektivní-

6 Symptomatičtější je v této souvislosti překlep, který redakce nechala v textu na s. 74, kde místo *Příspěvků k dějinám KSČ* figuruje neexistující časopis *Příspěvky k dějinám dělnického hnutí*.

ho“ označit za jeden z imanentních „rozporů“ komunistické diktatury, který se s různou intenzitou objevoval v různých dekádách její existence.

V kapitole věnované boji proti „kultu osobnosti“ Kolář upozorňuje na jeden z momentů, který podle mého názoru poskytuje klíč k vysvětlení odlišného průběhu destalinizace ve střední Evropě. Tímto momentem je nebývale vysoká afinita řadových členů KSČ k osobě Stalina na XX. sjezdu KSSS, po kterém se ve většině středoevropských komunistických stran vzedmula vlna protistalinské kritiky (s. 95–96). Navzdory tomu, že Chruščov svrhl Stalina ze stranického piedestalu, zapsal se generalissimus do srdcí řadových straníků natolik, že neváhali na jeho obranu vystupovat i proti aktuální politické linii vedení KSČ. Tento poznatek vybízí k hypotéze, že Stalin měl mezi členskou základnou nebývale vysokou podporu. Pokud si této podpory bylo vědomo vedení KSČ, není až tolik překvapivé jeho váhavé a pozvolné „překonávání kultu osobnosti a jeho důsledků“. Novotný a spol. intenzivně komunikovali z titulu svých funkcí s členskou základnou a opakovaně byli konfrontováni s jejími postoji. Vedoucí funkcionáři KSČ měli nepochybně dostatek politické empatie, aby rozpoznali „náladu“ stranické veřejnosti a využili jich k upevnění vnitrostranické jednoty.

V následující kapitole, ve které komunistická strana vystupuje v úloze bájného demiurga budujícího nový, tentokrát poststalinický kosmos, narazil Pavel Kolář na důležitou charakteristiku poststalinismu, kterou byl důraz na „tvůrčí“ přístup k marxismu-leninismu (s. 110, 114). Spíše než o foucaultovskou „biomoc“, která by byla pepečnickou šňůrou svázána s biologickou produkcí a regulací života, máme co do činění s proměnou komunistické utopie, která se vymezovala vůči nedávné minulosti. Z dlouhodobější perspektivy jsou dějiny marxismu fascinujícím příběhem politické a společenské recepce disparátního díla dvou německých intelektuálů. Jednou z fází této recepce bylo ve střední Evropě krátké období na přelomu 40. a 50. let, kdy měly Leninovy a Stalinovy výklady marxismu nahradit biblické (i jiné „buržoazní“) texty a přispět ke změně myšlení nejširších vrstev společnosti. Desetitisícové náklady zestručněných děl Marxe, Engelse, Lenina, Stalina a jejich ideových souputníků, kapesní i „brožurková“ vydání, všeprostopupující marxistická hesla v tisku, rozhlase a na plátnech filmových týdeníků, všudypřítomnost marxistických pouček v učebnicích, výukových materiálech i osnovách na všech stupních škol měly být součástí transformace společenské mentality a měly pomoci změnit „vědomí“ společnosti.

Po roce 1953 vycházelo stále více najevo, že tento grandiózní intelektuální experiment nepřináší očekávané výsledky. V prvních reflexích začaly být zkoumány příčiny stále zjevnějších problémů. Jednou z těchto příčin byla „katechizace“ a „vulgarizace“ marxismu: namísto dynamického a dialogického přístupu k Marxovu učení došlo k jeho autoritativnímu výkladu, který vycházel ze strikt-

ně vymezeného a zredukovaného kánonu marxistických textů. Stranické sjezdy PZPR a KSČ vybízely k odstranění administrativních a politických překážek, které bránily v „tvůrčím“ přístupu k Marxovu (a Leninovu) učení. Řadoví členové komunistické strany se měli za pomoci stranických ideologů seznamovat s dílem marxistických klasiků a naučit se dívat na problémy svého praktického života marxistickou optikou. Jak ukazuje Kolář v jedné z dalších kapitol, analyzujících obraz vnitřního nepřítele (s. 221–236), mnoho z těchto příslibů nebylo naplněno a při výkladu marxistických klasiků existovaly vždy hranice, které bylo možné překročit jen s jistými obtížemi. Tyto hranice však nezůstaly neměnné. V průběhu 60. let se rychle posunovaly a vznikala poměrně pestrá paleta institucionálních (a sociálních) kontextů i diskurzivních situacích, ve kterých se „tvůrčí“ přístup k marxismu-leninismu uplatňoval.

Jak již bylo řečeno v úvodním představení Kolářova badatelského programu, důležitý aspekt poststalinské ideologie byla odlišná „produkce historického času“. Chruščovova kritika budovatelské minulosti narušila dosud dominantní „časový režim“, který charakterizovala historická posloupnost „společensko-ekonomických formací“. Pavel Kolář tvrdí, že snahou Chruščova bylo Stalinovu vládu časově ohraničit a dějiny socialismu periodizovat na období „před a po kultu osobnosti“ (s. 259). Konec dějinné „linearity“ přišel podle Koláře s Chruščovovým důrazem na repetitivnost (s. 261–262). Rád bych toto tvrzení doplnil dvěma stručnými poznámkami. První z nich je otázka, jaké konkrétní institucionální kontexty a diskurzivní situace doprovázely měnící se chápání času? Nemohly tyto kontexty a situace vzniknout ještě před rokem 1956 v souvislosti s literárními a uměleckými (sebe)reflexemi stalinismu? Jaký význam pro obnovu cyklické, resp. repetitivní stránky času měla například Erenburgova novela *Tání*, která připodobňovala politické změny ke střídání ročních období? Nebyl tento moment důležitý také ve střední Evropě, kde vycházely úvahy předních intelektuálů, kteří se po roce 1953 pokoušeli v návaznosti na sovětské vzory vymezit „působení kultu osobnosti“ v literatuře a hledali mezník, který odděloval „jaro“ a „zimu“ socialistické literatury?

Druhá poznámka se týká období „kultu osobnosti“, které netrvalo ve střední Evropě tak dlouho jako v sovětském Rusku. Zatímco linearita sovětského revolučního času byla založena na časovém úseku, jehož začátek a konec nezávisle přesahoval lidskou paměť, středoevropští komunisté měřili „revoluční čas“ v kratších, pouhoup vzpomínkou zachytitelných okamžicích. Jestliže se Chruščov obracel k „autentickému“ Leninovi, tzn. k období před nástupem Stalina nebo dokonce před Říjnovou revolucí, oživoval dobové pojmosloví, které se během stalinismu ztratilo, nebo získalo jiný význam. V tomto ohledu museli sovětskí komunisté, kteří přežili stalinské čistky, pocítovat přinejmenším sémantické dé-

já-vu. Jejich střeoevropští kolegové byli konfrontováni se „zrychleným tempem dějin“, ve kterém se historické obrazy střídaly bezprostředně za sebou. Návrat k „autentickým“ tradicím marxistického myšlení, resp. stranického života, nebylo možné oddělit od politických a společenských souvislostí meziválečného období. Jakkoli mohlo po desetiletí socialistického budování těžko dojít k jejich původní rekonstrukci, spolu s meziválečnými pojmy „přetáhli“ poststalinisté také jejich významové předivo. Nelze se příliš divit stranickým veteránům, kteří měli pocit, že se dějiny pohybují v kruhu.

Podobné intelektuální činnosti, při kterých členové strany pracovali se sémantickými nástroji blízké i vzdálené minulosti, nechaly oživnout dávné vzpomínky – pomohly rehabilitovat komunistickou „paměť“. Její restaurace, včetně zachycení „banálních, neheroických aspektů“ života starých komunistů (s. 270), je předmětem pravděpodobně nejpůsobivější kapitoly recenzované knihy. Pavel Kolář tvrdí, že obrat ke „každodennosti“ patřil mezi obecnější charakteristiky poststalinismu a můžeme ho vysledovat v literatuře, umění, architektuře i v humanitních a sociálních vědách (s. 274). Teprve v poststaliniském období dokázaly historické reprezentace, ve kterých se prolínaly revoluční obrazy s banalitou všedního dne, ovlivnit „polooficiální stranický diskurz“ (s. 277).

Rovněž nad posledními kapitolami recenzované knihy by bylo možné se ptát, zda rehabilitace paměti nenavazovala na některé vzory z minulosti. Například v roce 1950 napsal Karl Kreibich předmluvu a doplnil poznámky k druhému vydání vzpomínek jednoho z „průkopníků“ sociální demokracie Josefa Rezlera.⁷ Ve stejném roce připravil k vydání Václav Kaplický paměti Františka Halase st., ve kterých bývalý textilní dělník (podobně jako Rezler) líčí banální i hrdinné konflikty dělnické třídy.⁸ V roce 1953 a 1954 vyšel po několikaleté přípravě první a druhý díl knihy Adolfa Branalda *Hrdinové všedních dnů*, v jejímž úvodu zazněly nezapomenutelné výroky, které relativizovaly význam velkých osobností v dějinách.⁹ Branald zveřejnil pouze malý výběr z rozsáhlé sbírky pamětí okrajových postav, které se ocitly v soukolí velkých dějin. Tato sbírka, kterou budoval několik desetiletí archivář Jan Klepl, byla skromným pendantem daleko ambicióznějšího výzkumu dělnických (a rolnických) autobiografií, který v meziválečném Polsku přerostl ve vlivné intelektuální hnutí a který doznával v nových ideologických

7 JOSEF REZLER, *Ze života průkopníků sociální demokracie*, Praha 1950.

8 FRANTIŠEK HALAS st., *Kemka – vzpomínky bývalého textilního dělníka*, Praha 1950. Doslov napsal Valter Feldstein.

9 ADOLF BRANALD, JAN KLEPL, *Hrdinové všedních dnů: jejich příběhy, vzpomínky a vyprávění*, Praha 1953–1954.

souvislostech dlouho po druhé světové válce.¹⁰ Nešlo však pouze o formální aspekty poststalinské paměti: Jak naznačuje příklad Josefa Rezlera, neméně perzistentní byly narativní strategie, které se reprodukovaly bez ohledu na ideologické konstelace.¹¹ Bylo by možné se ptát, zda uvedené příklady nepředstavovaly „živé“ a „tvůrčí“ hlasy komunistického hnutí, které byly dlouhodobě jeho součástí, ztičly v nejjihavější fázi studené války a vyslyšeny byly teprve po Stalinově smrti.

Závěrečná poznámka se týká komparativní metody, s kterou Kolář ve své knize inspirativně pracuje. Jak již bylo řečeno, Kolář interpretuje poststalinskou ideologii jako „poslední autentický politický jazyk evropské moderny“ (s. 24). Nejsem kompetentní, abych polemizoval s tímto nesmírně silným tvrzením, ke kterému se jistě vyjádří povolanejší. V této souvislosti bych chtěl upozornit, že Kolář opírá tuto tezi o zobecnění mnoha výsledků, které vyplynuly z jeho analýzy sekundární literatury i archivních pramenů. Namísto toho, aby jednotlivé „národní“ případy (ideologické diskuse v KSČ, PZPR, SED) srovnával paralelně na základě předem určených kritérií, integruje srovnávané případy do jednoho výkladu. Prostřednictvím tohoto metodického principu dosahuje Kolář na řadě míst analyticky výraznějších zjištění, která by zdaleka tolik nevynikla, pokud by jednotlivé případy srovnával paralelně. Na druhou stranu tento princip vede mimo jiné k tomu, že analytickou ostrost přehlušuje mnohost zkoumaných témat, diskutovaných problémů, citovaných empirických příkladů i neuvěřitelná rozmanitost srovnávaných objektů, která je na vymezeném prostoru trojnásobná, než kdyby byly jednotlivé případy pojednány odděleně.

Je výsostným rozhodnutím každého autora, jaký způsob výkladu zvolí a jakému myšlenkovému principu dá přednost. Přesto bych rád připomněl, že historiografie je interpretativní obor a přesvědčivost historikovy argumentace je úzce spojená s narací. Navzdory jedinečným analytickým výsledkům, které Kolářova práce nabízí, rozostřuje takto vedená komparace hlavní interpretační a argumentační linii. Z komparativní perspektivy patří v Kolářově knize k čtenářsky nejatraktivnějším a nejděčnějším kapitola o vztahu národních a stranických dějin, ve které jsou srovnávané případy odděleny, popis není tolik „zhuštěn“ a argumentace se odvíjí na několika desítkách stran (s. 164–200). V obecné rovině upozorňuje práce Pavla Koláře, že komparativní přístup je úzce spojen se způsobem argumenta-

10 KATHERINE LEBOW, *Autobiography as Complaint: Polish Social Memoir Between the Two World Wars*, in: *Laboratorium: Russian Review of Social Research* 6/2014, č. 3, s. 13–26; TÝŽ, *La voix et le regard: les régimes visuels des concours d'autobiographies polonaises, 1930–1984*, *Critique internationale* 68/2015, s. 61–79.

11 JOSEF REZLER, *Ze života průkopníků sociální demokracie*, Praha 1921.

ce a přístupem k historické látce. Pokud se autor snaží podat syntetizující výklad historických struktur, procesů nebo jevů, resp. představit „historický model“, je cesta „komparativních zobecnění“ badatelsky i normativně mimořádně validní. Dobrým důvodem pro integrovaný výklad jsou podobnosti jednotlivých případů. Pokud je jádrem argumentace srovnání podobností, které autor empiricky dokládá, může výklad přinést silný čtenářský zážitek.

Avšak tam, kde je argumentace založena na srovnání rozdílů a chybí výchozí „modelová“ situace, kterou by bylo možné po celou dobu výkladu sledovat a ukazovat jejím prostřednictvím, jak se ten který případ odlišuje, naráží integrovaný výklad na úskalí. Zatímco podobnosti může autor zobecnit v jednom odstavci a doložit na několika empirických příkladech, srovnání rozdílů vyžaduje mnohem větší prostor pro argumentaci i empirické dokazování. Výchozí tvrzení je nutné při zkoumání rozdílů dokazovat mnohem podrobněji. Komparací sui generis představuje zkoumání rozdílných „diskurzivních situací“, ve kterých historičtí aktéři používají různé sémantické a jazykové prostředky. Podstatou diskurzu je intertextualita, která klade zvýšené nároky na detailní zohlednění mnoha historických souvislostí. Zkoumání, ve kterém chce autor srovnávat na vymezeném prostoru všechny případy, se však může lehce rozpadnout v opakující se variace empirických příkladů, které místy působí fragmentárně a nepřehledně. Výklad nedosahuje zdaleka takové plynulosti, návaznosti a koherence, je obtížné sledovat argumentaci, slábne vědomí toho, co chce autor čtenáři sdělit.

Ve své reflexi jsem se snažil připomenout několik otázek, souvislostí a problémů, které Kolář ve své inspirativní práci nechal otevřené, případně jim z různých důvodů nemohl věnovat více prostoru. Je třeba říci, že tvoří jen malou část imponující fresky, kterou načrtl. Recenzovaná kniha hýří teoretickými nápady a rozvíjí různorodé podněty jdoucí od koncepce řečových aktů Johna L. Austina přes biopolitiku Michela Foucaulta, cyklické pojetí času Friedricha Hölderlina až po heideggeriánské výklady Marxe. I díky jim přichází s originálními závěry, které navazují na výsledky práce Alexeie Yurchaka a Michala Pullmanna.¹² Kolářova kniha zkrátka představuje to nejlepší z německého poetického historického myšlení, tolik odlišného od prozaického anglosaského empirismu, ke kterému má blízko i česká historiografie.

Zdeněk Nebřenský

12 Srov. A. YURCHAK, *Everything Was Forever*, s. 16–18. Dále srov. MICHAL PULLMANN, *Konec experimentu: přestavba a pád komunismu v Československu*, Praha 2011, s. 20.